

A KULTÚRA MAI FINANSZÍROZÁSI SZISZTÉMÁJA MAGYARORSZÁGON

Végre – végre elkészült a magyar kultúra mai finanszírozási rendszerének vázolója. Bizonyára kiegészítendő, részletezendő, magyarázandó, esetleg itt-ott vitatható. *Am reménység szerint használható és használandó az oktatásban, a gyakorlati finanszírozási viták és a stratégiai tervezés háttéréként.*

Azért az önirónikus lelkesedés, mert az eddigi hiányért érzem a felelősséget. Ugyanis az 1960-as évektől, hazánkban is viták bontakoztak ki a kultúra, művelődés, közművelődés finanszírozásáról, gazdasági összefüggéseiről. A kulturális korszakkváltás lehetőségét érzékelve, az 1970-es évek közepén elkezdődtek a tudományos igényű művelődés-gazdaságtani kutatások. Ez a munka a széleskörű hazai és nemzetközi szakirodalom elemzésével, az alapfogalmak értelmezésével, a művelődés iránti közgazdasági nézőpontú érdeklődés okainak feltárásával indult. Jőmagam e kutatások egyik elindítója, szervezője és művelője voltam. (Lásd a hivatkozásoknál néhány tanulmányomat.)

Noha a művelődés-gazdaságtan, kultúra-gazdaságtan, a közművelődés közgazdasági kérdései sok helyen kötelező tantárgy, a számos tanulmány mellett nincs a témának átfogó tankönyve. Ezért a hiányért a magam részéről érzem és vállalom a szakmai felelősséget; a művelődés-gazdaságtan szót ugyan nem én írtam le először (ez valószínűleg néhai Kiss Árpád, debreceni professzor úr érdeme), viszont a kategóriát magyarul én dolgoztam ki. Tehát: törlesztem lassan az önként vállalt szellemi adósságot.

Az elmúlt harminc évben közölt számos publikáció és előadás egy részének összefoglalásaként, 2005. november 9-én sikeresen megvédtem „A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei Magyarországon, 1974 és 1989 között” című PhD értekezését.¹ Disszertáciomban a hazai közművelődés gazdasági nézőpontú, szisztematikus tudományos kutatásának kezdeteit, az 1970-1989. közötti időszakot, ennek jellemző szakirodalmát és az empirikus elemzések egy részét foglaltam össze; vázlatos kitekintést adva az 1990-es évekre is. A kutatásoknak gazdag (részben nem publikált) kézirat, táblázati, számítási, bibliográfia háttére van. E kutatásoknak volt és van továbbá egy szerteágazó, szóbeli dimenziója: a művelődési vezető- és továbbképzések, a népművelő, művelődésszervező, művelődési menedzser, felnőttképzési menedzser, kulturális menedzser, kulturális vállalkozás szervező, stb. szakos főiskolai és egyetemi oktatás, a hazai

és a nemzetközi konferenciákon, a tervezési, művelődéspolitikai viták során elhangzott több száz előadás.

Mindezek hatására ma már több hazai felsőoktatási intézményben működnek művelődés-gazdaságtani tanszéki csoportok és a művelődés-gazdaságtan kötelező tantárgy az említett képzések keretében. Az „anabázis” az 1970-es évek elején, a *Vitányi Iván* vezetésével működő Népművelési Intézet (a mai Magyar Művelődési Intézet jogelődje) volt. Ott *Kuti Éva* és *Marschall Miklós* mélyítették el és szélesítették ki a kutatásokat később a nemzetközi és hazai nonprofit kutatásokban is meghatározó volt a szerepük. (Lásd a hivatkozásoknál néhány fontosabb írásukat.)

Ebben a tanulmányban – kultúraelméleti szempontból – a kultúra szűkebb fogalmáról van szó. [Koncz, 2004/a]. Tehát a finanszírozási séma a kulturális *örzés*, *termelés* (alkotás), *elosztás* (terjesztés, közvetítés) és *fogyasztás* (befogadás); szakágazati megközelítésben a közművelődés, a közgyűjtemények, a művészetek, a tömegkommunikáció, az iskolarendszeren kívüli oktatás, a közösségi és otthoni művelődési feltételek és tevékenységek *rendszerzett lévása*.²

Erőforrások a négyeszetoros gazdaságban

Samuelson-Nordhaus világszerte elterjedt tankönyve óta, a közgazdasági kézikönyvek nálunk is abból indulnak ki, hogy „bármely társadalomnak ... valamilyen módon szembe kell néznie három alapvető fontosságú és egymással összefüggő gazdasági problémával. Mit termeljen és milyen mennyiségben? ... Hogyan állítsa elő a javakat? ... Kinek a számára termelje a javakat? ...” [Samuelson-Nordhaus, 1987. I. 56-57. old.] A mai

² Ez a tanulmány az említett disszertáció [Koncz, 2004/b] harmadik fejezetének egyik kiegészített alpontja. Az érdeklődőknek tájékoztatásul: A disszertáció első fejezetében a közművelődés gazdasági szemléletű kutatása iránti érdeklődés okait tekintem át; elemzem a vizsgált időszakra jellemző kultúraelméleti vitákat; vázoló a fejlődés kulturális dimenziójával kapcsolatos nézeteket; értelmezem a kultúra tágabb és szűkebb fogalmát, ezek összefüggéseit és definiálom a kulturális szféra kategóriát. Bemutatom, hogy az 1970-es és 1980-as években hogyan vetődött fel a közművelődés mint gazdasági probléma.

A második fejezet a közművelődés gazdasági kutatásának 1970-es évekbeli elméleti dimenzióit mutatja be. Meghatározom a művelődés-gazdaságtan tárgyát; áttekintem a közgazdasági elméletek és a kulturális szféra viszonyát, valamint a korszak elméleti művelődés-gazdaságtani kutatási irányait. A fejezet tartalmazza továbbá a kultúra finanszírozásának mai, itt közölt szerkezeti sémáit, illetve a civil szféra és a nonprofit szektor fogalmait és főbb gazdasági összefüggéseit.

A harmadik fejezetben összefoglalt empirikus statisztikai elemzésekhez rendkívül heterogén és heteronóm statisztikai forrásokból lehetett összegyűjteni, rendszerezni az adatokat. Ki kellett szűrni a módszertani változásokból és a szerkezeti átcsoportosításokból fakadó mennyiségi eltéréseket. Ezt követően végeztem el a dinamikus és szakágazati illetve szerkezeti elemzéseket. A korszak hivatalos állításai szerint a kultúrát döntően az állam finanszírozta. A dolgozat bebizonyítja, hogy az állami 25%-os és a vállalkozási, lakossági 75%-os finanszírozási arány már abban az időszakban is tartós tendencia volt.

A negyedik fejezet az 1945 és 1985 közötti időszakban, művelődéspolitikai dokumentumokra, minisztériumi iratokra, szakirodalomra, beszámolókra és statisztikákra támaszkodva, nagy forrásanyagot feldolgozva mutatja be a művelődési otthonok jellemzőit; mai kitekintést is adva. (Ebből a publikált részt lásd: Koncz, 2002.)

Az ötödik fejezetben összefoglalom a feltártakat és témakörönként kutatási feladatokat vázoló. A függelékben közölt 32 táblázat és irodalomjegyzék a további kutatásokhoz is forrást jelent.

¹ A disszertáció a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományok Multidiszciplináris Doktori Iskolája Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Programja keretében készült. Az értékelés témavezetője: Dr. Éles Csaba C.Sc. Tszv. egyetemi docens (DE); a bíráló bizottság elnöke: Dr. Kozma Tamás D.Sc. habil. egyetemi tanár (DE); opponensek: Dr. Benedek András D.Sc. egyetemi tanár (BMGE), Dr. Fónai Mihály C.Sc. egyetemi docens (DE); tagok: Dr. Besenyey Lajos D.Sc. egyetemi tanár (ME), Dr. Nováky Erzsébet D.Sc. egyetemi tanár (BCE), Dr. Vámos Dóra C.Sc. habil. egyetemi docens (BCE). Ezúton is köszönöm a témakört és kutatásaimat támogatók körültekintő segítségét.

A disszertáció olvasható: Debreceni Egyetem Nemzeti és Általános Gyűjtemények Könyvtára (Debrecen, Egyetem tér 1.)

A szerző újabb tanulmányai megtalálhatók a www.mka.hu honlapon.

E-mail megkeresés után szívesen adok további információkat:

mka@mail.datanet.hu

magyarországi kultúra-finanszírozási szisztéma áttekintésénél
bből indulok ki, ám adaptált módon. Arra a kérdésre keresem
választ, hogy kik finanszírozzák (források), hogyan finanszíroz-
ják (közvetítések) és mit finanszíroznak (célok) a kultúra terén. A
kulturális szférában tehát az alapkérdés nemcsak bővebb, de jó-
al bonyolultabb is, mert számunkra az is probléma, hogy kik
ermelik a javakat (termékeket; mint pl. könyv, zenemű
vagy népművészeti faragvány) és szolgáltatásokat (produkciókat;
mint pl. könyvtári szolgáltatás, zenei előadás vagy néptánc). A
ik-re adott lehetséges válaszok nem csupán az eladásra termelő
vagy szolgáltató) autonóm művész és az önmagának termelő
vagy szolgáltató) műkedvelő, amatőr vagy népművész (és ezek
ehetséges taglalása során is mennyi elágazási lehetőség!) men-
én dimenzionálhatók, hanem az egyéni (alkotónművész; műve-
ődő ember) és közösségi (amatőr művészeti csoport; bálozó tár-
aság) megjelenési módjában is. A mai finanszírozási szisztéma
gyelöre csupán leíró, tehát sine ira et studio vázolásához a mit
s kinek (kinek szól a mit...; kit finanszíroz...) kérdést célszerű
egy halmazban vizsgálni, pusztán analitikai, megragadhatósági
cényszerből. A kinek a részére történik a mit, tehát kik a finan-
zírozás nyomán célzott rétegek és személyek kérdésre, ebben a
megközelítésben, a célokra keresztül lehet választ adni.

Természetesen többször törekedtek már a kik-hogyan-mit
kérdés egy-egy részletének vázolására, ám a teljes rendszer, kü-
önböző nézőpontokból vizsgált, szisztematikus leírására tudomásom
szerint most kerül sor először. Ez a séma a további elemzésekhez, a
viták során és elsősorban az oktatásban használható.

A művelődés-gazdaságtan azt is vizsgálja, hogy a közgazda-
sági kategóriák hogyan értelmezhetők és a közgazdasági össze-
függések, törvények miként érvényesülnek a kulturális szférá-
ban. (Lásd a hivatkozásoknál feltüntetett írásaimat.) A műve-
lődés mai, magyarországi finanszírozási rendszerének szisztema-
tikus vázolásához tehát a közgazdasági nézőpontot választom.

Az 1990-es évek előtti közgazdasági tankönyvek többnyire
három termelési tényezőből, erőforrásból indultak ki: a föld vagy
tágabban a természeti kincsek; a munka vagy tágabban az ember
a maga fizikai adottságaival, tudásával, termelési tapasztalataival;
és a tőke, különböző megjelenési formáiban. Ma már természetese-
sen hangsúlyt kap a negyedik tényező, a vállalkozási készség és haj-
landóság. Tehát a tudomány és a technikai fejlődés szerepét meg-
osztják a munka és a vállalkozó dimenziója között. Manapság a
kulturális szférában sem elegendő ezeket az erőforrásokat „csak
úgy” megemlíteni. Szükséges az elemző bemutatásuk, mert szere-
pük és súlyuk a kulturális termékek és termékek előállításá-
sán, éppen az elmúlt évtizedben, lényegesen változott.

Az 1. számú séma a termelési tényezők portfólióját (lehető-
ség halmazát) és elemzési dimenzióit mutatja be. A kultúra fi-
nanszírozásának megértéséhez, a művelődés-gazdaságtani problé-
mák értelmezéséhez, de még inkább a gyakorlati kulturális
menedzsmenthez ez a séma jelenti a kiindulást. A tankönyvi
definíció szerint ugyanis „A közgazdaságtan annak a módját és
törvényszerűségeit igyekszik feltárni, ahogyan az egyének és kö-
zösségek felhasználják a szűkösen rendelkezésükre álló erőforrá-
sokat, és elosztják a felhasználás során keletkező értékeket.”

[Solt; 2001. 7. old.] Tehát a gazdálkodás az erőforrás fajták,
halmazok önmagukon belüli és egymás közötti átváltása; a kulturális
szférában is.

A szocializmusban a föld mint erőforrás, mint termelési ténye-
ző szerepe a kultúrában szinte fel sem vetődött. (Azért a szinte
beszúrás, mert korábban, történelmileg, igenis komoly szerepe

volt a földnek, mint a művelődést megalapozó termelési ténye-
zőnek. Gondoljunk pl. az egyházi birtokokra vagy a 16. század
végétől az alapítványok céljára adott földterületekre.) A rend-
szerváltással és piacosodással a föld vizsgálható mint tulajdon,
mint jövedelemtermelő és mint a produkcióba bevonható lehetőség.
A föld mint termelési tényező esetében nem csupán arról van
szó, hogy a földjáradék vagy az eladáskor kapott bevétel kultu-
rális vállalkozásra fordítható, bár egyre több példa van arra,
hogy manapság az erőforrások ilyen átcsoportosítása sem ritka.
Ha a földet mint aranykorona értéket tekintjük, akkor mezőgazda-
sági, állattenyésztési, erdőgazdasági termelési tényezőként vizs-
gáljuk. Az agrárgazdaságtan és a művelődés-gazdaságtan az
alábbi szempontokból kapcsolódik egymáshoz.

Egyre több olyan komplex, profitorientált gazdálkodó nagy
szervezet, ám még inkább kis és egyéni vállalkozás létezik, amelyek
keretében a mezőgazdasági, állattenyésztési munka ill. a kulturális
termelés és szolgáltatás egy cég keretében egészíti ki egymást. Kisvál-
lalkozások esetében ezeket a rendszerváltó átmenet sajátos jelensé-
geként szokás értelmezni, mint pl. a mezőgazdaságot és a művészetet
kombináló alkotó művészek ill. a piacra termelő népművészek
eseteit. Vannak komplexebb jelenségek, mint pl. a nagy földterü-
let és állatállomány bázisán működő tanya-csárdák; a kulturális tu-
rizmust szervező ökofarmok, ill. a mezőgazdasági termelés bázisán
működött szociális intézmények.³

A technikai-gazdasági kapcsolódásnál, a párhuzamos-, ki-
egészítő- vagy vertikális felépítésű összeforródásnál társadalmi-
lag mélyebb kapcsolatot mutatnak azok az esetek, amikor a föld
alapú termelési kultúra átalakítása, modernizálódása a közmü-
velődési intézményből, pontosabban a közművelődési, népfős-
kolai, közösségfejlesztési gondolkodásból indult.

A mezőgazdasági termelés és a művelődés összekapcsolódá-
sának új életmódot jelentő lehetőségeire példák a Németh
László-i kertmagyarország eszme mai megvalósulásai: az üdülő-
falvak; az ökotájak; a komplex tájvédelmi-turisztikai körzetek;
a biokultúra terjedése.

A föld mint természeti kincs a gazdaságtörténetben és a gazda-
ságelméletben elsősorban mint primer szektor, tehát mint a ki-
termelés-kitermelhetőség volt érdekes. A kő-, a só- és az ásvány-
bányák, az olaj és a gáz mellett ma mint a tágabb kultúra ré-
sze, tehát mint megőrzendő és megéltendő természeti környezet ér-
telmezendő. E dimenzióban is szerves kapcsolat alakul ki a tá-
gabb és a szűkebb kultúra között, hiszen a gyógyvizekre épülő
gyógyturizmus egyaránt feltételezi a vizet és a szellemi-
szervezési kultúrát.

A közművelődés intézményrendszerének piaci kapcsolatait,
de még inkább az intézmények és a kínálatok átalakulási ten-
denciáit a föld mint táji vonzerő (erdők; napfény; levegő; termé-
zeti látványosság; táji világörökség stb.) és mint épített környe-
zet (utak, autópályák, vasutak, hidak, alagutak, kikötők, csa-
tornák, gátak, repülőterek, ipari és lakóházi beépítettség) di-
menziókban is vizsgálni kell. A gyakorlati kulturális menedzs-
ment terén ezért pl. a kulturális turizmus művelődés-gazdaság-
tani alapjai, vagy a helyi adók és a kulturális intézmények ösz-
szefüggései alapvetően fontosak.⁴

³ (Pl. Romániában, a magyarok lakta Partiumban és Erdélyben, református
egyházi szervezésben, így működik számos idős otthon.)

⁴ Pl. az ipari, kereskedelmi raktárházak megváltoztatják a falu környezetének látvá-
nyát, ám a helyi iparüzési adó fellelndíti az önkormányzati gazdálkodást. A fesztivál kö-
zössége és árusai szemelnek és befolyásolják a helyi szociometria kialakult rendszerét,
ám a forgalom a helyi termelőknek-szolgáltatóknak jelent bővülő piacot...

A KÖZMŰVELŐDÉS SZERVEZETRENDSZERE

A kulturális intézmények számára fontos, hogy a munkaerő makro-gazdasági tendenciáit és ezek regionális, kistérségi, helyi jellemzőit figyelembe vegyék. Az alapvető népesedési folyamatok (születés, házasodás, válás, területi mobilitás, halálozás) ugyanis kiindulást jelentenek a művelődésszervezés számára. Hasonlóan az oktatási-képzési és az egészségügyi folyamatok és viszonyok az intézmény-szervezés és a kínálat lényeges küldős meghatározói.

A mikro-gazdasági szempontok a szervezet és az egyén viszonyában fontosak; egyrészt a munkaerő (munkatárs) alkalmazása, foglalkoztatása, másrészt a személy önérvényesítési lehetőségei miatt. A munkaerőt, a népességet jellemző tágabb értelemben vett, makro jellegű kulturális viszonyok, és a szűkebb értelemben vett műveltségi-kulturáltsági jellemzők a mikro-gazdasági szempontokon keresztül kapcsolódnak a szervezetekhez, intézményekhez illetve a háztartáshoz.

A gyakorlati kulturális menedzsment során ugyancsak lényeges a tőkén belüli átcsoportosítási lehetőségek ismerete és kínálkozó esetben a tőke (földre ill. munkaerőre) átváltása. A szokásos három megjelenési formán kívül egyre fontosabb a szervezeti tudás, szellemi termék, üzleti érték szerepe, a kulturális intézményekben is. *Közvetlen tehát a kapcsolat e tőke, forma és a munkaerő mikro-gazdasági jellemzői valamint a vállalkozás, mint erőforrás között. A kulturális intézmények vezetése, illetve a rendezvények és a kulturális turizmus szervezése során a módszertan lényege éppen ezek portfóliójának magyarázata, metodológiájának, fogásainak ismerete.*

A 2. számú séma a mai polgári társadalomban, a négy szektoros gazdaság működésének lényegét tükrözi. A rendszerváltás geo-politikai jellemzője a keleti, volt szovjet érdekszférától való megszabadulás és a többpártrendszer kialakulása. Gazdasági jellemzője a privatizáció valamint a pénzügyi rendszer és az állam szerepének megváltozása. *A politikát, a gazdaságot, a társadalmi és egyéni létet összekötő dimenzió, a változásokat átfogó és összefoglaló szerkezet azonban a négy szektoros gazdaság- és társadalomszerveződés kialakulása.*

A nyugati, tőkés gazdaságokat az 1970-es évek előtt, a szocialista gazdaságokat az 1990-es évek előtt két szektoros gazdaságként írták le; az egyikben a profitorientált a másikban a költségvetési szektor dominált. E gazdaságok már akkor is ténylegesen három szektorosok voltak, hiszen a háztartás gazdasági újatermelési szerepe is jelentős volt; nem is beszélve arról, hogy ennek a közvetett társadalmi újatermelési szerepét a szocializmusban is elismerték. A közvetlen újatermelési szerep (háztartási javítások; részleges önellátás; háztáji, második gazdaság) pedig határozottan a rendszerváltást előkészítő tényezővé vált. A mainstream közgazdasági gondolkodás világából nézve azonban a harmadik szektor: a civil kezdeményezések és az állami feladatvállalás és ellátás társadalmi allokációjának együttes szektorra szerveződése; a nonprofit szektor kialakulása. (Erről a következő, külön alpontra lesz szó.) A közgazdászok ma három szektoros gazdaságról beszélnek. Ez a profit-, költségvetési és nonprofit szektorálás persze nem keverendő össze a primer (kitermelő), szekunder (ipari) és terciér (szolgáltatási) felosztással. Nem keverendő össze, ám van egy igen lényeges közös rész: a terciér (szolgáltatási) szektor egy részének a profitorientált és a költségvetési világból való kiválása, attól való intézményes elkülönülése jelenti a nonprofit szektor bázisát. Megközelítésemben tehát a negyedik szektor a háztartás és úgy vélem, hogy indokolt és a változások lényegének megértéséhez fontos az általam javasolt séma.

A 2. számú sémában, a profitorientált szektor érdeke nem csupán az, hogy elérje a célt, tehát legyen profit, hanem az,

hogy ez évről évre növekedjen vagy legalábbis stagnáljon. Az alapok bővítése (számvitelileg az 1-es számla osztály) illetve a tulajdonosok kielégítése csak így valósítható meg. Az is követelmény, hogy tisztességes adózás ill. más költségvetési kötelezettségek teljesítése után, a tulajdonosok szabadon dönthessenek a profit felhasználásáról; tehát pl. részben vagy egészben való visszaforgatásáról, tulajdonosi szétosztásáról vagy kvázi befektetéséről, tehát egy részének a nonprofit szektornak való átadásáról. Azért használom a kvázi befektetést, mert ebből a szektorból nézve a nonprofit cégek segítése nem csupán jótékonykodás, hanem *beruházás a társadalmi kapcsolatokba*, tehát nagyon is piacbóvívő célú és hatású. Ennek jelentősége olykor ma már vetekszik a termelő és szolgáltató fizikai alapok bővítésével. Az érdek csak akkor érvényesül, ha a tulajdon magán kézben van, tehát ha az imént tárgyalt erőforrások (a törvényes keretek között) korlátozás nélkül átcsoportosíthatók. Ha tehát a láthatatlan kéz működik, amely tágabban a szabad tőkék (erőforrások) áramlását jelenti a jövedelmezőbb területek felé; tehát ha a koordináció piaci.⁵ Mindennek menedzsment szemléltető tárgyalásra nem feladata e disszertációnak, jöllehet kutatói, előadói és gyakorlati vezetői munkám egyre inkább ebbe az irányba változik.

A kulturális intézmények ésszerű gazdasági vezetésére, a vagyon és hozadékának átcsoportosítására számos, ma is tanulságos sőt, használható történelmi példát idézhetünk. Kutatásaink történelmi dimenziójában azt a kérdést is feltettük, hogy *miből éltek a református kollégiumok*. Nos, Höröcsik Richárd meggyőzően bizonyította, hogy az 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium döntéshozói ismerték a gazdaságilag legbőlcsebb mondást: „Ne tedd az összes tojást egy kosárba.” [Bucholz 2000. 338. old.] Sárospatak esetében meghatározó volt a főúri (I. Rákóczi György, Lorántffy Zsuzsánna és később mások is) finanszírozás. Ez mai értelemben az 5. séma első oszlopában vázolt közvetlen finanszírozás (földekben történő vagyon átadás; alapítvány-tevés; folyamatos céltámogatás) és a láthatatlan támogatás, tehát a bevételi lehetőségek átengedése (bormérési jog): Ám a Kollégium valóságosan is gazdálkodott. Kiszámítható időkben az akkori szóhasználat szerint *külső gazdaságra* helyezte a hangsúlyt: pénzt adtak kölcsön kamatra, olyan egyház-községeknek, ahol a lelkész sárospataki végzettségű volt. A háborúk, dúlások, járványok megsejtésekor ezt gyorsan visszakasszírozták és a saját tulajdonú *belső gazdaságot* (erdők, legelők, mezőgazdaság, disznólízslálás) lendítették fel. A vagyoni hozadékot és az okos gazdálkodást *csak kiegészítették* a hívek adományai és a szupplikáció. Ez utóbbi megint csak az emberi erőforrás gazdálkodása kitűnő történelmi példája: a gyűjtő teológusok szolgáltak, ismerkedtek, szerves-személyes kapcsolatokat építettek a képző intézmények és a „terület” között.

A szocializmusban a *költségvetési szektor* dominált. Az átalakulás kezdetét az 1960-as évektől a háztartás lehetőségeinek tárgulása, szerepének növekedése jelentette. Ez folytatódott az 1970-es és az 1980-as években is, miközben erősödött a profit-

⁵ Az 1960-as évek végén a *kulturális mechanizmus vita* [Ballai, 1967], majd az 1970-es években az *áru-c a kulúra vita* [Radnai, 1986] óta, ám még inkább napjainkban ennek megértése, megélése és alkalmazása az átalakuló művelődési ir-
témények legnagyobb és legnehezebb feladata. Kornai János kategóriáira utalok: „A politikai hatalom jellege, az uralkodó ideológia és a tulajdonviszonyok együttesen meghatározzák, legalábbis főbb vonásokban, hogy a különböző koordinációs mechanizmusok milyen szerephez juthanak a társadalomban... A koordinációs mechanizmusok... a benne részt vevő személyek vagy szervezetek tevékenységét hangolja össze.” A koordináció főbb típusai: bürokratikus, piaci önkormányzati, etikai és családi. [Kornai, 1993. 122-125. old.]

ienrált szektor. Az 1980-as évek a nonprofit szektor kialakulásának kezdete. A költségvetési intézmények főbb ismérvei vizsgázta stabilak. Nálunk a rendszerváltás egyik meghatározó jellemzője volt az állami tulajdon privatizálása, tehát profitorientálttá szervezése. A másik meghatározó jellemző és mondatvalóm szempontjából a lényeg: a költségvetési intézmények erője alatt, korábban létrejött szerveződések, tömegével váltak formális, bejegyzett szervezetté, nonprofit jogi személlyé.

A 2. számú sémában lényeges a változási irányok értelmezése. Nem csak gazdaságilag, de társadalom-szervezési, életmód-szervezési és így a tágabb kultúra formálódása szempontjából is ek mutatják be, tükrözik a rendszerváltás lényegét. A privátizációt a költségvetés → profitorientált és a háztartás → profitorientált mozgás mutatja. A nonprofit szektor kialakulása döntően a költségvetési intézmények és a háztartások ernyője alatt létrejött civil szerveződések szervezetté válásával történt. Napjainkban egyrészt a költségvetési intézményi funkciók összevonásának → / ← tendenciája erősödik; pl. könyvtár és művelődési otthon integrálása. Másrészt jellemző a költségvetési és a nonprofit szektor koordinatív együttműködése; pl. határozott tendencia, hogy a művelődési ház nemcsak fizikailag, hanem szervezeti és funkcionálisan is „tető az együttlét fölött”, tehát a civil szervezetek szolgáltató intézményeként működjön. Életszerűen egyre markánsabb a közhasznú társaságok létrehozásának tendenciája, úgy is, hogy a korábban profitorientált cégek alakulnak át ill. tevékenységeik szerveződnek át a nonprofit szektor sajátos intézményévé. (Pl. helyi közüzemi szolgáltatás; nemzeti parkok; természetvédelmi területek működtetése.)

Az intézmények, szervezetek piaci gazdálkodásának megértéséhez a 3. számú séma, Az árbevétel-költség-profit összefüggése adja meg a kulcsot. Nem jó, de még nincs nagy baj, ha a nonprofit szervezet bevétele csak a közvetlen (explicit) = változó költségeket fedezi. Számos ilyen szervezet gazdálkodási tevékenységének lényegét éppen az jelenti, hogy megszeresse a fix és a számviteli költségek, tehát a változó és állandó költségek fedezésére. A költségvetési intézményeknél követelmény, hogy a bevételek fedezzék a számviteli költségeket, ám kétséget keltő, hogy a szocializmusban a gazdálkodási tevékenységük lényegéhez tartozott a puha költségvetési korlát lehetőségének kihasználása és kihasználása.⁶

A kulturális cégek esetében a puha költségvetési korlát „társadalmi intézménye” igen lényegesen változott. Egyrészt a szervezet átalakulásával, tehát a profit- vagy a nonprofit szektorba való újraszerveződéssel eltűnt ez a lehetőség. Másrészt nem pártállami, egypárti, hanem periódikusan változó, több pártot érintő korláttá vált. S végül de nem utolsónak a keménylissel párhuzamosan más irányban a költségvetési intézmények is törekszenek a profit, a nonprofit és a háztartási források megnyerésére. A gyakorlati kulturális menedzsmentnek és

az ezt szolgáló képzésnek arra kell irányulnia, hogy a kulturális cégek is belássák az alábbiakat: Profitorientált esetben a számviteli teljes profit a cél, tehát be kell hozni a normál profitot plusz a gazdasági profitot is. Ha ez tartósan nem sikerül, akkor elkezdődik a vagyonfelélés, illetve a szűkített újratermelés. Nem egy kulturális kisvállalkozás csődjéhez vezetett, hogy se a tőke kamatát, se a vállalkozó hasznát, se a gazdasági profitot nem kalkulálták. Megelégedtek a költségként úgy-ahogy kivethető, quasi hozadékkal és az önfoglalkoztatás bérével. Noha ez az önellátó háztartás-gazdálkodás és a nonprofit szervezet esetében rövid távon még elviselhető, közép távon (3-5 év) már itt is megbosszulja magát. Az egész kulturális szférára érvényes Kuti Éva nonprofit szektorra vonatkozó, a szakmában szállóigévé vált figyelmeztetése: „meg ne sértődjünk a valóságra.” [Kuti, 1996. 906. old.]

A 4. számú séma arra ad választ, hogy kik finanszírozzák a kultúrát; tehát kik (mik) a forrásközpontok. A sémában a források egyrészt közgazdasági erőforrásokat (tehát nem csupán pénzt), másrészt szervezeti és szervezési forrás-központokat, az előbbieket begyűjtő-megtermelő és transzformáló társadalmi szerveződéseit és szervezeteit jelentik. A szocializmus idején, azt az állítást cáfolandó, mely szerint az ideológiai tételből fakadó kultúrát az állam finanszírozza, szükséges volt hangsúlyozni (sőt a viták során megvédeni) a következőket: „Mindenek előtt azt kell leszögeznünk, hogy a finanszírozás végső forrása kizárólag a lakosság munkája lehet, mint minden egyéb fogyasztást és beruházást, úgy természetesen a kulturális kiadásokat is az állampolgárok finanszírozzák... Azért érezzük szükségesnek ennek az egyébként kézenfekvő ténynek a hangsúlyozását, mert ezzel eleve elejét lehet venni az ideologikus töltésű ellenérveknek: a kultúra finanszírozásának rendszeréről lehet is, szükséges is vitatkozni, de az 'ingyenesség', a 'kedvezményes árak', az 'állami juttatások' kategóriái félrevezetők. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy az állam ebben az összefüggésben redistribútor és nem adományozó.” [Kuti-Marschall, 1985/c, 41. old.] Az érvelés ma is igaz, ám egyrészt a kulturális kiadásokat ma már pontosabban, ráfordításként értelmezzük. Másrészt a tegnapi és a mai hazai lakosság munkája mellett, a kultúrában is fontos a tőke hozadékának és a minket érintő külföldi ráfordításoknak a figyelembe vétele is.

Az állam értelmezése ma korántsem olyan egyszerű, mint volt a pártállam idején. Jogilag is egyrészt központi, másrészt önkormányzati állami szerepről, forrásról van szó. Ám koalíciós kormányzás esetében, mindkét szinten, meg-megoszlik a források feletti tényleges állami döntés. A közbeszédben államnak tekintjük nemcsak a kormányt, az országos hatáskörű szerveket és az önkormányzatokat, hanem a mögöttes politikai hatalmakat, a pártokat is. Az állami forrásokért mindenütt a világon könyöklés, lobbizás és verseny folyik. Kicsi belföldi piac esetében ez különösen is éles. Az állam itt ugyanis először a méretgazdaságtalanságot kompenzálja. A méretgazdaságosság persze kis országban is érvényesülhet, ha van olyan szakmai nemzetközi szervezet illetve gazdasági érdekérvényesítő képesség, amely megnyeri a nemzetközi piacot.⁷

A 4. sémát értelmezve 1. Az állam legalább három, egymás mellé rendelt (és egymás között kölcsönös pénz-áramlásokat is

⁶ Kornai János szerint „...a költségvetési korlát a döntéshozó magatartási sajátosságaira vonatkozik: arra a megszokásra, hogy kiadásait a termékeinek az eladásából, illetve a vagyonából származó jövedelemből fedezi. Ezért kiadásait pénzügyi forrásaival igazítja. ...a költségvetési korlát ex ante változókat korlátoz, elsősorban a keresletet; a döntéshozó jövőbeni, a kiadás felmerülésekor rendelkezésre álló pénzügyi forrásaira vonatkozó várakozásain alapul. A költségvetési korlát felpuhulása akkor jelenik meg, amikor a kiadások és a jövedelmek közötti szigorú összefüggés fellazul, mert a bevételek feletti túlköltést valamely más intézmény, tipikus esetben az állam fedezi. A puhulás további feltétele az, hogy a döntéshozó nagy valószínűséggel számíton az ilyen külső pénzügyi segítségre, és ez a valószínűség szilárdan beépüljön a magatartásába.” [Kornai, 1989. 39-40. old.]

⁷ Ez a tág értelemben vett bestsellerek világa, amiben a magyar irodalom és a zene mutatott fel gazdasági világsikereket is. A méretgazdaságosság javulását várjuk az EU integrációtól. Vannak országok, amelyekben a piaci kulturális szektor jelentős gazdasági forrása a kulturális export, pl. az USA vagy Kanada.

A KÖZMŰVELŐDÉS SZERVEZETRENDSZERE

közvetítő) alrendszerre osztható. 1.1. A központi költségvetés valamennyi fejezetén belül van kulturális célú redisztribúció.⁸ Az 1.1.1. A központi hatalmi fejezetek elnevezéssel a törvény I-VIII. kiemelt előirányzatát (fejezetét) vontam össze. Az Országgyűlés, a Köztársasági Elnökség, az Alkotmánybíróság, az Országgyűlési Biztosok Hivatala, az Állami Számvevőszék, a bíróságok és az ügyészségek is költenek kultúrára; gondoljunk pl. az ünnepségekre, rendezvényekre, fogadásokra. Esetünkben azonban az 1.1.2., A Kormány és a minisztériumok elnevezés alatt van a lényeg: a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (NKÖM) az egyik meghatározó súlyú redisztribútor. Ám a Miniszterelnökség fejezet alatt sem csupán ünnepségeken és rendezvényeken keresztül fordítanak a kultúrára; itt van ugyanis számos célleíró irányzat, kulturális jellegű vagy ilyen tevékenységet is folytató közalapítvány; továbbá számos, kulturális tevékenységet is felölelő program.

A NKÖM mellett a másik meghatározó súlyú redisztribútor a Belügyminisztérium (BM), mert rajta keresztül történik: a helyi önkormányzatok normatív, kiegészítő és különböző céltámogatása; a színházak támogatása; számos kulturális tevékenységet folytató közalapítvány, szervezet támogatása; a saját kulturális intézmény és feladatrendszer finanszírozása.

Hasonlóan kiemelhetnénk a többi minisztérium kulturális újraelosztó szerepét is. Különösen a Honvédelmi Minisztérium esete érdekes; korábban nemcsak a rejtett, hanem a direkt, intézményes finanszírozás számos módjával töltött be kulturális redisztribúciós funkciót.⁹

Hasonlóan fontos a Külügyminisztérium kulturális finanszírozási szerepe is, különösen a külföldi tájékoztatás, az állami protokoll, a civil szervezetek támogatása, a külügyi kommunikáció, a magyar külképviseletek kulturális munkája miatt. Vizsgálható az Oktatási Minisztérium (oktatáson kívüli) kultúra finanszírozási szerepe is. S míg az Egészségügyi Minisztérium illetve az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi vagy az Informatikai és Hírközlési Minisztérium kulturális tevékenységeket, folyamatokat finanszírozó közvetlen szerepe vizsgálható, az Igazságügyminisztérium, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkügyi Minisztérium, vagy a PM esetében a szféra szabályozási dimenziójára fordított (tehát közvetett) összegek lehetnének (legalábbis, elvileg) elkülöníthetőek.

Az 1.1.3. Egyéb kiemelt előirányzatok csoportban a központi költségvetésből a különböző országos hatáskörű szervek, hivatalok kulturális ráfordításait lehetne vizsgálni. Az 1.1.4. Kiemelt előirányzatú alapok csoportban programfinanszírozás elkülönített forrás-központjairól lehet szó.

A fentiek mögötti adatok és tevékenységek áttekintéséből az alábbi következtetések adódnak:

A központi költségvetés kulturális kiadásai elnevezésű, költségvetési és statisztikai összesítések a NKÖM-ön és a BM-en keresztül, kulturálisnak nevezett és kulturálisként meghatározott intézményekre, normatív tételezésekre vagy feladatokra fordított kiadásokat tartalmazzák.

⁸ A 2006. év esetére lásd: a 2005. évi CLIII. Törvényt: „A Magyar Köztársaság 2006. évi költségvetéséről.” A költségvetési előirányzatok sémájának bemutatásával itt nem foglalkozom.

⁹ A tiszti klubok, helyőrségi művelődési házak hálózata 2003-ban ünnepelte 50. születésnapját. Ám az egyes helyőrségek megszűnésével nyilvánvalóan megszűnik ill. átalakul ez a kulturális intézmény. A NATO szervezési koncepció lényegesen más, mint a Varsói Szerződésé volt; nem akar sziklakörházat és nem akar művészeti együtttest. (Tehát pl. a méltán híres Honvéd Együttes átkerült a NKÖM-höz és Klt-ként működik.)

Mivel a költségvetés előirányzat-csoportjai számviteli szemléletűek, tehát az adatok a működési (ezen belül személyi-, járulékok-, dologi kiadások) és a felhalmozási (beruházások, felújítások) kiadások szerint részletezettek, a tevékenységek szerinti forrás és felhasználás ezen az úton nem mérhető. A becslés is igen problematikus; ám kétségtelen, hogy a közvetlen, a közvetett és a rejtett kulturális ráfordítás jelentős.

Következésképpen a központi költségvetés kulturális ráfordításai mindenképpen nagyobbak, mint azt a költségvetésen belüli bontás ill. a statisztikai adatok alapján ki szokták ill. ki tudják mutatni.

Az 1.2. A területi önkormányzatok csoportban a megyei és a helyi önkormányzatok szerepelnek. Vegyük figyelembe, hogy ezek között is van kölcsönös, kulturális célú forrás áramlás; ezek is kapnak a központi költségvetésből, számos címen kulturális célra [lásd: az előzőeket és a Hogyan finanszíroznak sémában a Döntési mechanizmusok oszlopot]; van saját bevételük, amelyből kulturális célokra is fordítanak.

A funkcionális önkormányzatokat (országos és helyi kisebbségi önkormányzatok) itt most nem tettem külön csoportba, mert az 1.1.-en és az 1.2.-n belül szerepel a kulturális célú forrásuk. Ám valószínű, hogy szervezeti megerősödésükkel, a saját intézményeik és az állami támogatásokon kívüli bevételeik súlya és így jelentősége is nő, tehát kulturális szempontból is érdemes lesz elemezni működésüket.

Az 1.3. A Programköltségvetések, tehát az alapok külön szerepeltetését az alábbiak indokolják. Az alap nem úgy vagyontömeg, mint az alapítvány. Az alapítvány lényege az egyszeri vagyontömeg, amely elkülönül az adományozótól és a vagyontömeg hozadéka, működtetése, a csatlakozók adományai stb. anyagi bázisán teljesíti az alapítvány tartós, közérdekű feladatait. Az alap (vagy alapprogram) viszont átmeneti vagy tartós állami feladat ellátása érdekében, meghatározott szabályok szerinti, pénzügyi automatizmus nyomán, évente újratermelő vagyontömeget, amelyet meghatározott szabályok szerint, meghatározott célokra lehet fordítani. Az alap az állami szerep-, felelősség-, feladat-vállalás és a költségvetési finanszírozás eszköze. Harsányi László szerint az elkülönített alapok az állami, parttalan „ellátási felelősség” helyett, jól meghatározott körben vállalt finanszírozási garanciát jelentenek [Harsányi (szerk.), 1991.]

A törvénnyel vagy rendelettel, meghatározott célra létrehozott alap ugyancsak törvénnyel vagy rendelettel meg is szüntethető míg az alapítvány nem. Az alap újratermelő költségvetési forrás, ösztönző jellegű, a multiplikátor hatást is beindító, ha akkor automatizmusra épül. Az alapprogramoknak, alapoknak a nonprofit szektorhoz civil szálon van közük; annyiban, hogy az elosztás (és nem a forrásgyűjtés) mechanizmusa részben társadalmasított; a jelölt illetve választott kurátorokon és a pályázati rendszeren keresztül. Az alapprogram illetve alap a közgazdasági értelemben vett nonprofit szektor része; ám súlyos számbavételi, megítélési torzulásokhoz vezetne, ha bekerülne a jogi és statisztikai nonprofit emyő alá. Az alapítvány célja általában tartós, egy szer s mindenkorra meghatározott és az alapítvány elválik az alapítótól. Az alap lehet önbeteljesítő célú is; nem célszerű, hogy elváljon a költségvetéstől és fontos az, hogy a döntéshozatalban a költségvetési felelősség is megnyilvánuljon.¹⁰

¹⁰ A Kulturális Alap, majd Nemzeti Kulturális Alapprogram létrehozásáról, tízéves tapasztalatokról lásd: [Tasnádi, (szerk.)] Figyelem: 2006. január 1-től ismét Alap lett a hazai kultúra egyik meghatározóan fontos finanszírozási forrása. Ez pl. azt is jelenti, hogy a döntően járulékokból befolyó forrás nem vonható el, pl. költségvetési tartalék képzés vagy más restriktív technikákkal.

A profit-, a nonprofit- és a háztartási szektor kulturális finanszírozási szerepéről e dolgozatban korábban már volt szó, részletesebben a 3.2. és a 4. fejezetben, empirikus bázison tárgyalom e témaköröket.

A *külföldi források* nem jelentenek külön szektort; noha nemcsak különös, de specifikus közvetítő (hogyan) és cél (mit) csoportjuk is van; ám a források döntő része a négy szektoros gazdaságon keresztül áramlik be és hasznosul. A külföldi források külön elemzését a felkészülés során kialakult, ám főleg a *kialakítandó EU kapcsolatok indokolják*.

Ahogy van sajátos UNESCO vagy EU nyelv, úgy kialakult egy sajátos EU gazdaság és a *kulturális szférában is ez lesz az új elemzési, majd tanulási és oktatási feladat*. Ma még elsősorban a pályázatokon elnyerhető forrásokra számítanak és számítunk, ám véleményem szerint, célul lehet és kell kitűzni a külföldiek kulturális fogyasztását, amit a kulturális turizmus generálhat. Az EU a csatlakozást követően e forrás szerepe és nagysága jelentősen nő. *Ennél is fontosabb azonban társadalom-szervező erejének, innovációs, területi mobilitási, multiplikatív hatásának feltételezése. Az európai piac megnyitása változásokat indít el a kulturális termelés (alkotás) méret-gazdaságossági dimenziójában is, hiszen lényegesen bővül a piac!*

Az 5. számú séma a *Hogyan finanszíroznak? Közvetítések* az áramlási lehetőségeket mutatja be. A *finanszírozás* módján belüli 1. *Közvetlen finanszírozás* azt jelenti, hogy a forrásközpont meghatározza, eldönti a kulturális célú ráfordítás módját. A *Vagyongátadás* azt jelenti, hogy a forrásközpontok (a *Mit finanszíroznak. Célok* oszlopon belüli intézménynek, szervezetnek) vagy használatba vagy tulajdonba adják (illetve eladják) a vagyont; tehát az ingatlant esetleg a földdel együtt és/vagy a felépítményt és/vagy a felszerelést, berendezést, üzleti értéket. Ebben korszakos változás a rendszerváltással történt és napjainkban is folyamatban van, az alábbiak szerint:

- Kulturális célú állami vagyon privatizálása, tehát eladása.
- Ingyen vagy névleges értéken, a költségvetési forrásközpont csoportokon belüli átadás.
- Közalapítványoknak és alapítványoknak való átadás.
- Saját tulajdonú Kft-kbe, Rt-kbe, illetve saját felügyeletű Kht-kbe való bevétel.

A *közvetett finanszírozáson* belül, a 2.1. *Elkülönített alapok* külön szerepeltetését a korábbiakban vázoltak indokolják. A 2.2. *Jogi szabályozás: előírások* azt jelentik, hogy törvények és jogszabályok kulturális feladatokat írnak elő, szabnak meg. Így például a költségvetési törvény, a kulturális törvény, a kulturális örökségvédelmi törvény és számos miniszteri illetve önkormányzati rendelet. A 2.3. *Jogi szabályozás: adórendszer* viszont nem feladatokat, hanem közvetett lehetőségeket ad.¹¹

A gyakorlati kulturális menedzsment, az intézmények vezetése és a programok szervezése során a *szabályozási dimenziók* szerinti elemzés a hatalom működésének, a szabályozás társadalmilag még elfogadott eszközrendszerének feltárása és megértése, tehát a kijárási, a lobbizás miatt fontos. A *koordináció* oszlop a Kornai János által kidolgozott megközelítési mód témánk esetében való felhasználási lehetőségére hívja fel a figyelmet. A *döntési mechanizmusok* szerinti elemzés a kulturális szférában ré-

gi vágy, régi törekvés és éppen e téren újabb kutatások is indulnak. Itt a Kuti Éva által készített, a nonprofit szektorra irányuló elemzésnek a kulturális szféra egészére vonatkozó, kiterjesztési illetve adaptálási lehetőségére hívom fel a figyelmet.

A 6. számú sémában (*Mit finanszíroznak? Célok*), a szervezeti szempont oszlopon belül az 1.) *Intézmény, szervezet* csoport a négy szektoros gazdaság formalizált, alapító okirattal, szervezeti szabállyal bíró, jogi személyként működő illetve bejegyzett gazdálkodó egységeit jelenti. (A profit orientált esetében a nem jogi személy gazdálkodó, vállalkozó egyén, bt. és egyéni cég esetét is ide értve). Külön felhívom a figyelmet a *négy szektoros gazdaság* sémában már bemutatott külföldi célok fontosságára. A 2.) *Tevékenység, produktum* csoport az egyes intézmények, illetve az intézmények kooperációja és koordinációja alapján létrejött *tevékenységeket* (pl. színházi előadás, amatőr csoport produkciója) és *termékeket* (pl. könyv, CD, festmény) jelenti. Elvi elkülönítésükre az alábbiak miatt van szükség:

- A kulturális szférában történelmileg visszatérően, az egyik legfontosabb vitakérdés, hogy az állam mit finanszírozzon; az intézményt, a szervezetet vagy a tevékenységeket.

- A tényleges finanszírozás mind az állam, mind a nagy alapítványok esetében ma is határozottan elkülöníti az intézmény és a tevékenység finanszírozását.

- Ez az elkülönítés a külföldről jövő és oda menő források esetében is kardinális finanszírozói szempont.

- Végül, de nem utolsó sorban (amint arra a nonprofit szektor esetében még kitérek): ez az elkülönítés egy korábbi, diktatórikus, állami finanszírozás döntéshozói, viselkedési következménye.

A *szakágazati szempont* oszlopba a TEÁOR = Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszere (9003/2002.(S.K.6.) KSH közlemény) beosztást vontam össze. A *szocializmus idején*, a ki-hogyan-mit elemzéseknél, ennek logikája volt a pars pro toto (a rész az egész helyett), tehát *az egész finanszírozás és tervezés ágazati szemléletű volt*.

Amint arra már a diverzifikációs [Inkei-Koncz-Pócze, 1985.] és a tervezési kutatásainkban [Káposztás-Koncz-Monigl, 1984.] is rámutattunk: *a szocializmusban az állami tervezés csak a szakágazatokba szervezett kulturális intézményeket és tevékenységeket ismerte és ismerte el*. Tehát ami ebből kinőtt vagy kibújt, illetve ami ezen kívül született, az kívül esett a tervezés és finanszírozás hatókörén. Részben a központi művelődéspolitikai hatókörén is, amennyiben a támogat-tírt-tilt hármasságában ide csak a tilt jutott el.

Ám nem estek kívül ezek a szerveződések, tevékenységek és produktumok az alternatív művelődéspolitikák hatókörén. Ezek éppen az ágazatilag nem lefedett, új jelenségekre figyeltek. Így alakult ki a szakágazatok ernyője alatt is az *eltérő* és a *teljesen új*. Erre a legmeggyőzőbb példákat többek között éppen a legjobban strukturált intézményrendszer, a közművelődési könyvtárak életéből vehetjük.

A *funkcionális szempont* alatt a közgazdasági alapfogalmak kulturális transzformálását tüntettem fel. Minden kulturális intézménynek, bizonyos mértékig, feladata a szellemi örökség és tárgyasult formáinak őrzése. Ám a mérték lényegesen különbözik, hiszen pl. a nemzeti könyvtárnak, a történelmi egyházi könyvtáraknak, a múzeumoknak és a nemzeti gyűjteményeknek, a levéltáraknak ez az elsődleges funkciója. A gyakorlati menedzsment problémák és feladatok éppen az őrzés és a közvetítés arányával kapcsolatosak (pl. a múzeumi közművelődés, múzeumi animáció esetében). A kulturális termékek és szolgál-

¹¹ Ezeket a láthatatlan támogatásokkal és a rejtett finanszírozással együtt egy másik tanulmányban fogom tárgyalni; mert jellemzőek ugyan az egész kulturális szférára, ám kiemelt jelentőségükre a civil szféra intézményesülése, tehát a nonprofit szektor kialakulása nyomán derült fény.

A KÖZMŰVELŐDÉS SZERVEZETRENDSZERE

tatások termelése, előállítása az esetek egy részében a piaci folyamattól (a kínálat termelésétől) elváló alkotás.

Ahogy a közgazdasági termelés fogalom a kulturális szférában őrzés, alkotás, termelés és szolgáltatás; úgy az elosztás-fogalom is lehet csere, kereskedelem, közvetítés és animáció. Az elosztás tehát nem egyenlő a kereslet-kínálat-ár mechanizmusával; ezért is beszélünk kultúraközvetítésről, közvetítő intézményrendszerrel; ezért is válik el a közvetítői és a közművelődési szemlélet ill. magatartás.

A fogyasztás sem egyenlő a vásárlással; hozzájutással, mert ez a piaci aktus még nem jelent elsajátítást, befogadást. A finanszírozási cél irányulhat speciálisan ennek támogatására; pl. múzeumi közművelődés, kiállítási animáció vagy alkotótábor. Az alkotott, a termelt, előállított produktumok (termékek) és produkciók (szolgáltatások) hasznosulása sem pusztán az explicit használati érték. Vannak olyan művészeti értékek, amelyek a tulajdonos (vagy egy őrző intézmény) birtokában csak léteznek, de nem funkcionálnak, tehát közgazdasági értelemben pillanatnyilag nem használati értékek. A saját használatra előállított és piacra termelt kulturális cikkek és szolgáltatások használati értéke és művészeti értéke is külön pályán mozoghat.

Valamennyi kulturális terméknek és szolgáltatásnak a közvetlen használati értéken túlmenően kommunikációs jelentése van, tehát ilyen értékkel is bír; ez különösen a műkincsek esetében gazdasági elemzési téma. Ugyancsak a műkincsek nyújtának kézenfekvő lehetőséget a kulturális termékek teaurálási, kincsépző funkciójának elemzésére.

Az Ágazati Kapcsolatok Mérlege (ÁKM) alapján végzett számításokkal Harsányi László empirikus bázison állapította meg azt, amit az 1970-es években, a művelődés-gazdaságtani kutatások során, mint *stimuláció effektust* elemeztek. „Az 1990-es évek elejére vonatkozóan rendelkezünk olyan, az ÁKM segítségével végzett számításokkal, amelyekből következtetni lehet arra is, hogy milyen közvetlen kapcsolat volt a kulturális szféra és a nemzetgazdaság más, nem lakossági, hanem termelő területei között... az ún. *multiplikátor együttható*. Ez a mutató arra ad választ, hogy a nemzetgazdasági szektorok egységnyi kibocsátásához, tehát ahhoz az egységnyi összeghez, amely exportra, beruházásra, lakossági fogyasztásra kerül, a termelési kapcsolódásokon keresztül hányszor annyi, hányszor több termelésre van szükség. Minél nagyobb egy-egy ágazat multiplikátor együtthatója, annál nagyobb a saját súlyához képest a gazdasági hatása, amelyet e hatás tovagyűrűződése révén ér el. A *kulturális szolgáltatások multiplikátora a 80-as és a 90-es évek közepén egyaránt meghaladta a nemzetgazdaság egészére vonatkozó értéket. Ez azt jelenti, hogy a kultúrára fordított egységnyi összeg a többi ágazat átlagához viszonyítva nagyobb mértékben hat serkentőleg a gazdaság egészére.*” [Kiem. tőlem: K. G.; Harsányi László: In: Daubner-Horváth-Petró (szerk.), 162. old.]

Mind ezt történelmi kutatásokkal, szociológiai és gazdaságelméleti megfontolásokkal (ha nem is bizonyítani, de) közelíteni lehet. A kultúra fontosságát mennyiségileg bizonyítják ezek a számítások, ám a *minéműség* kérdéseire nem adnak választ.¹²

¹² Például a kibocsátással (output) való mérhetőség és mérés ellentmondásos jellege, igazán nagy mintán, visszamenőleg a marxizmus-leninizmus oktatás esetében lenne mérhető. A múltbeli oktatási kiadásokba ugyanis be kell kalkulálni az erre fordított összegeket. Emlékezzünk: esti egyetemek; munkahelyi tanfolyamok; Politikai Főiskola; ágazati vezetőképzők; helyi-, megyei-, szakágazati – szakmai továbbképzések; párt-, KISZ-, munkásőr-, vöröskereszt-, nőtanács- stb. oktatás! Továbbá: a munkaidőn belüli oktatás költségeit. És végül a lakosság utazási és idő ráfordításban mérhető és becsülhető költségeit. Ez a je-

Tehát: a gazdaságstatisztikai és az elméleti megfontolások csak együtt vezethetnek (tisztességgel indokolható) döntés-előkészítésekhez és döntéshez.

A 2. számú sémában, a nonprofit szektoron belül, különöse fontos az alapítványok és egyesületek szerepe. A mai alapítványi, egyesületi működési ellentmondások, a gazdasági nehézségek alapvetően nem a jogi szabályozás hiányosságaira vezethetőek vissza. A mai nonprofit létet még mindig lényegesen befolyásolják a rendszer újbóli létrehozásának (1987-1993) politikai körülményei; az ezek nyomán kialakult társadalmi megítélések, tehát bizalmatlansági légkör.¹³ Egyrészt a nonprofit szektor és ezen belül az alapítványi világ kialakulása a rendszerváltás előkészítésének és megvalósításának tényezője volt (tehát nem valamiféle következmény); és ma is fontos szerepe van és lehet az európa átmenetben ill. a globalizáció hatásainak kezelésében. *Mind ezeket a közvélemény és a mindenkorai pénzügyi bürokrácia nem eléggé ismeri és ismeri el.* Másrészt nemcsak a szocializmus lebortása, hanem a spontán privatizáció is részben az alapítványokon keresztül történt. Ezt viszont sem a közvélemény sem a politika nem felejtí el és bocsátja meg a köz (és a politika) mindenkorai másik-, többi résztvevőjének.

A profitorientált szektorban gyorsan igazolódik Kornai János (először megrázó) megállapítása: 2050-ben senki sem fogja kérdeni, miből lett a nagyapa vagyona... s a száz leggazdagabb mellé le gyintve tesszük oda az ismertté váló többi. *Ám az alapítványi, egyesületi világban uralkodnak a bizalmatlanság alapján született, gúzsbakötő bürokráciák.* Ahhoz, hogy a jogi eszközökkel kezelhető gyakorlati gondok lényegét megértsük, ezt a dimenziót is szükséges vizlatosan áttekinteni, majd egy következő tanulmányban.¹⁴

Hivatkozások

- Balla László [1967]: Reformunk és a művelődés anyagi feltétele. In: Társadalmi Szemle, 8-9. szám, 32-46. old.
- Barta Tamás-Tóth Tihamér [1998]: Vállalkozástan. Bp., Szókra tész Külgazdasági Akadémia
- Buchholz, T.G. [2000]: A gazdaságon innen és túl. Közgazdasági gyorstalpaló. Bp., Európa Könyvkiadó
- Daubner Katalin-Horváth Sándor-Petró Katalin (szerk.) [2000]: Kultúra-gazdaságtani tanulmányok. Bp., Aula
- Gazdag Miklós [1999]: Emberi erőforrások. Cikksorozat. In: Magyar Hírlap, szept. 8., 15., 22., 29., okt. 6., 13., 20., 27., nov. 3., 10.
- Harsányi László (szerk.) [1991]: Programköltségvetés és elkülönített pénzalapok. Bp., Gazdaságkutató Intézet
- Koncz Gábor: [1981]: A művelődésgazdaságtan szakirodalmá. Bp., Statisztikai Kiadó Vállalat, 108 old.

lentos társadalmi (állami + munkahelyi + háztartási) ráfordítás az akkori hegemón ideológia szémszögéből teljesen kárba veszett. És éppen itt jön a paradoxon: ez a hatalmas ráfordítás haszonnal jár, hiszen a szocialista felvilágosítás fórumai a kritikai gondolkodás éréseinek és elterjedésének fórumai voltak. Ez a képzés ugyan a fejlett szocializmus építését célozza, ám éppen a meghaladáshoz járult hozzá.

¹³ Sajnálatos történelmi ismétlődés tanúi lehetünk. A művelődési otthonok komplex elemzése során, empirikus bázison hemutattam, hogy az akkor, az 1950-es évektől új intézményrendszer, a művelődési otthonok munkáját, helyzetét évtizedekig meghatározták a létrehozás ideológiai és fizikai körülményei. [Koncz]

¹⁴ Különös tekintettel természetesen az újabb, reményt keltő változásokra is hiszen a 2006. évi IV. törvény – A gazdasági társaságokról – lehetővé teszi a nonprofit gazdasági társaság létrehozását is.

A KÖZMŰVELŐDÉS SZERVEZETRENDSZERE

- [1977]: Mi a művelődésgazdaságtan? A gazdasági és kulturális fejlesztés összefüggéseinek vizsgálatáról. In: Kultúra és Közösség, 3. szám, 16-34. old.
- [1982]: Művelődésgazdaságtan és a kulturális szféra tervezése. Jelentés a kutatássorozat 1978-1980 közötti szakaszáról. In: Tanulmányok a közművelődés helyzete és fejlődésének távlatai című kutatási főirány 1978-1980. évi vizsgálatáról. Bp., Művelődéskutató Intézet, 7-53. old.
- [1984]: ~, Káposztás Ferenc, Monigl István: A kulturális szféra tervezése. Bp., Tankönyvkiadó, 206 old.
- [1985] ~, Inkei Péter, Pöcze Gábor: Az oktatás diverzifikációja Magyarországon. Bp., Országos Pedagógiai Intézet, 44 old.
- [1987]: Innováció és gazdálkodás a közművelődésben. In: Besenyi Sándor (szerk.): Művelődés és innováció. Szegedi Nyári Egyetem. Művelődéstudomány, 16. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Szeged, 141-156. old.
- [1989]: A tábori konyha és a szétfolyó fagyalt esete; avagy: elég-e több pénz a kultúrára? In: Társadalmi Szemle, 12. szám, 22-29. old.
- [2000]: A művelődés-gazdaságtantól a kultúra-gazdaságtanig. Szubjektív kutatás-történeti és szakirodalmi áttekintés. In: Daubner Katalin, Horváth Sándor, Petró Katalin (szerk.): Kultúra-gazdaságtani tanulmányok. Bp., Aula, 346-361. old.
- [2002]: Művelődési otthonok: komplex elemzés, 1945-1985. Avagy: „...a jó gyakorlat törvényre emelését gyorsítsuk meg...” In: Szín. A Magyar Művelődési Intézet Folyóirata, 7/1-2. szám, február-április, 15-54. old.
- [2004/a]: „... Mélyes mély a nemrég...” Vázlat a kultúra fogalmáról. In: Közösségi művelődés. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 9/3. szám, május, 56-71. old.
- [2004/b]: A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei Magyarországon, 1974 és 1989 között. PhD értekezés, Debrecen, Egyetemi Könyvtár
- Kornai János [1989]: Régi és új ellentmondások és dilemmák. Bp., Magvető Könyvkiadó
- Kornai János [1993]: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Bp. Heti Világgazdaság Kiadói Rt.
- Kuti Éva: [1977] Kulturális ráfordítások. Kultúra és Közösség, 3. szám, 35-49. old.
- [1979/a]: Az oktatás-gazdaságtan szakirodalmi. Bp., KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Statisztikai Módszerek - Témadokumentáció 13.

- [1982] Az oktatás-gazdaságtantól a művelődésgazdaságtanig. In: Az oktatás-gazdaságtani kutatások eredményeinek felhasználási lehetőségei a művelődésgazdaságtani kutatásokban. Bp., Művelődéskutató Intézet, 41-59. old.
- [1986/a] (szerk.): Az infrastrukturális ágazatok gazdaságtana. Bp., Művelődéskutató Intézet
- [1986/b] Művelődés és információgazdaság, információ és művelődésgazdaságtan. In: Tanulmányok az információgazdaságról. KSH - OMIKK, Budapest, 150-156. old.
- [1996]: A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. In: Közgazdasági szemle, XLIII. évf. október, 905-919. old.
- [1998]: Hívjuk talán nonprofitnak. A jótékonyági, a civil kezdeményezések és az állami keretektől kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése. Bp., Nonprofit Kutatócsoport
- [2003] Kinek a pénze? Kinek a döntése? Bevételi források és döntéshozók a nonprofit szektor finanszírozásában. Bp., Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva - Marschall Miklós:
- [1985/a] A kultúra finanszírozási rendszerével szemben támasztott követelmények és a finanszírozás elvi lehetőségei. Bp., Művelődéskutató Intézet
- [1985/b] (szerk.) Művelődés-gazdaságtani tanulmányok. Bp., Művelődéskutató Intézet
- [1985/c] Valódi és áldilemmák a kultúra finanszírozásában. In: Valóság, 6. szám, 83-93. old.
- Marschall Miklós [1982/c]: Művelődés és gazdaság. Néhány összefüggés In: Módszertani Műhely, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1. szám, 30-36. old.
- Marschall Miklós [1983]: Gondolatok a gazdaság és művelődés néhány összefüggéseiről két könyv nyomán. In: Kultúra és Közösség, 4. szám, 93-111. old.
- Marschall Miklós [1984]: A kulturális szféra fejlesztése, finanszírozása és a szocialista tervgazdaság érdekviszonyai. Doktori értekezés. Bp. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
- Radnai György (szerk.) [1986]: Áru-e a kultúra? Bp., Kossuth K.
- Samuelson, P. A. - Nordhaus, W. D. [1987]: Közgazdaságtan. I. II. III. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Solt Katalin [2001]: Makroökonómia. Tatabánya, Tri-Mester

1. számú séma A termelési tényezők portfóliója

Föld	Munkaerő		Tőke	Vállalkozás
	Makro -	Mikro -		
1.) Aranykorona érték 2.) Természeti kincs	gazdasági szempont		1.) Kincs, pénz, követelés, értékpapír 2.) Ingatlan, épület, építmény, gép, berendezés, felszerelés	1.) Vállalkozási készség 2.) Vállalkozási hajlandóság
3.) Tájzi vonzerő 4.) Épített környezet	1.) Népesedés 2.) Oktatás 3.) Egészség 4.) Kultúra	1.) Életkor, nem 2.) Egészség, közérzet 3.) Megjelenés, gender 4.) Szakképzettség 5.) Tapasztalat 6.) Képesség 7.) Személyiség 8.) Magatartás 9.) Szokásrendszer, kultúra 10.) Eredmények, referenciák	3.) Készlet, anyag 4.) Szervezeti tudás, szellemi termék, üzleti érték 5.) Kapcsolati tőke	

[A mikro-gazdasági szempont oszlop forrása: Gazdag, 1999. kiegészítésekkel]

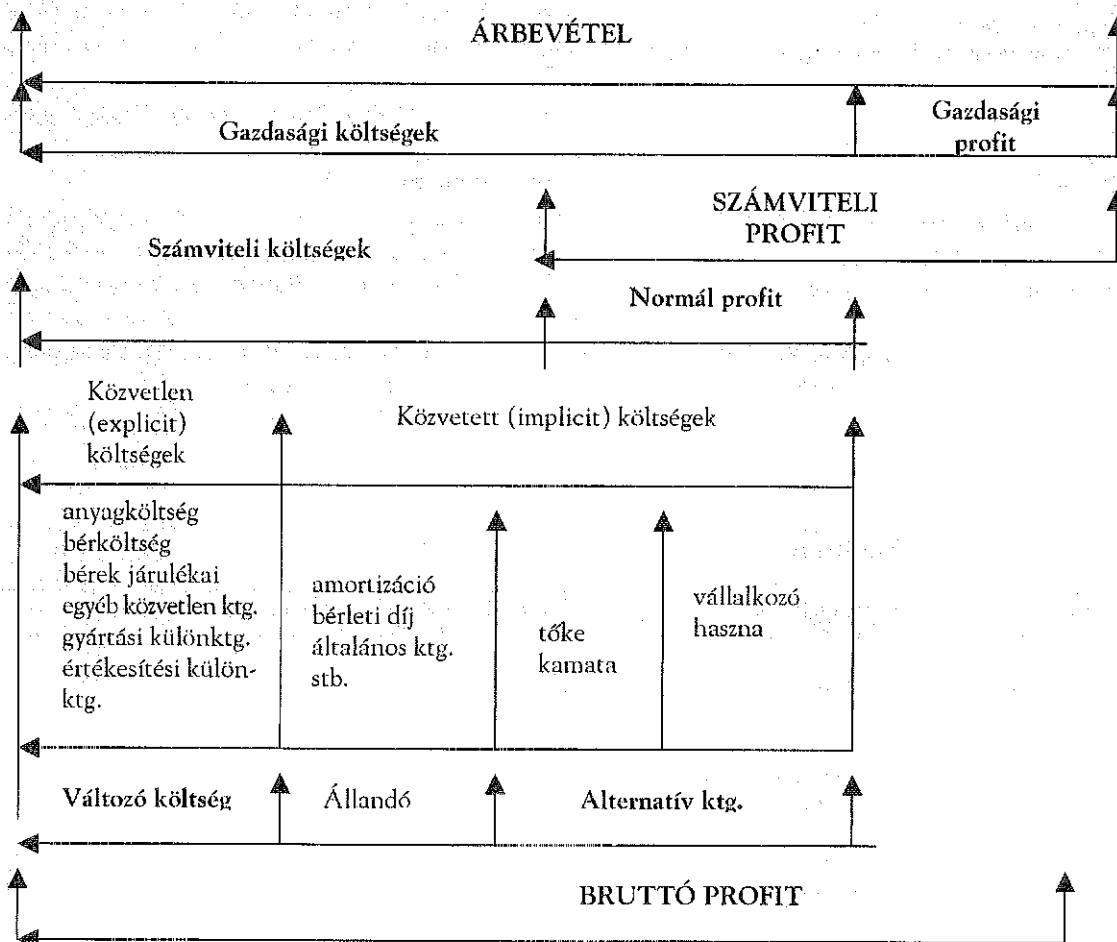
A KÖZMŰVELŐDÉS SZERVEZETRENDSZERE

2. számú séma A négy szektoros gazdaság főbb jellemzői

Szektor	Profitorientált	Költségvetési	Nonprofit	Háztartás
Jellemzők	Gazdálkodás			
Cél	profit	törvények végrehajtása	alapító okirat teljesítése	boldogság
Érdek	legyen profit növekvő legyen szabadon felhasználható legyen	hatalmi	szolgálat	személyes
Tulajdon	magán	állami, önkormányzati	közösségi	személyi
Szabályozás	láthatatlan kéz	törvényi, rendeleti	szükséglet	intim
Koordináció	piaci	bürokratikus	önkormányzati, etikai	családi
Változási irány				

[A koordináció sor forrása: Kornai, 1993. 122-139. old.]

3. számú séma Az árbevétel-költség-profit összefüggése

[Forrás: Barta Tamás – Tóth Tihamér, 22. old.]

A KÖZMŰVELŐDÉS SZERVEZETRENDSZERE

Kik, hogyan és mit finanszíroznak?

4. számú séma Kik finanszíroznak?

Forrásközpontok

1.) Az állam
1.1. A központi költségvetés
1.1.1. A központi hatalmi fejezetek
1.1.2. A Kormány és a minisztériumok
1.1.3. Egyéb kiemelt előirányzatok
1.1.4. Kiemelt előirányzatú alapok
1.2. A területi önkormányzatok
1.3. Programköltségvetések
2.) A profit szektor
3.) A nonprofit szektor
4.) A háztartás
5.) A külföldi források
5.1. Nemzetközi szervezetek
5.2. Megrendelések, állami hitelek, támogatások,
5.3. Követségek, külföldi intézetek
5.4. Nonprofit szervezetek
5.5. Külföldiek vásárlásai nálunk

6. számú séma Mit finanszíroznak?

Célok

Szervezeti szempont	Szakágazati szempont	Funkcionális szempont
1.) Intézmény, szervezet	A TEÁOR 1,3,4,6, ágazatának kulturális jellegű szakágazata	1.) Őrzés
1.1. Profit orientált	illetve tevékenysége	2.) Termelés és alkotás
1.2. Költségvetési		3.) Elosztás és közvetítés
1.3. Nonprofit	2.) Kiadói, nyomdai, sokszorosítási tevékenység	4.) Fogyasztás és befogadás
1.4. Háztartás		
1.5. Külföld		
2.) Tevékenység, produktum	5.) Kereskedelem	
3.) Közvetítőrendszer	7.) Gazdasági szolgáltatás	
4.) Fogyasztás befogadás	8.) Oktatás	
	9.) Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	
	Komplex	

[A szakágazati szempont forrása a TEÁOR = Tevékenységek Ágazati Osztályozási Rendszere]

5. számú séma Hogyan finanszíroznak?

Közvetítések

A finanszírozás módja	Szabályozási dimenziók	Döntési mechanizmusok	Koordináció
1.) Közvetlen finanszírozás			
1.1. Vagyonátadás	1.) Politikai	1.) Törvényben rögzített elosztási mechanizmusok	1.) Burokratikus
1.2. A tulajdon működtetése	2.) Szakmai, érdekvédelmi	2.) Központi állami újraelosztási döntések	2.) Piaci
1.3. Normatív támogatás	3.) Jogi	3.) Helyi, önkormányzati újraelosztási döntések	3.) Önkormányzati
1.4. Céltámogatás	4.) Gazdasági	4.) Magánszférában hozott újraelosztási döntések	4.) Étikai
1.5. Vásárlás	5.) Kommunikációs	5.) Részvételi, kapcsolódási jellegű döntések	5.) Családi
1.6. Pályázati rendszer		6.) Fogyasztói, vásárlói döntések	
1.7. Mecenatúra		7.) Pénzüpiaci mechanizmusok	
1.8. Szponzorálás		8.) Egyéb	
2.) Közvetett finanszírozás			
2.1. Elkülönített alapok			
2.2. Jogi szabályozás: előírások			
2.3. Jogi szabályozás: adórendszer			
2.4. Láthatatlan támogatás			
3.) Rejtett finanszírozás			

[A döntési mechanizmusok oszlop forrása: Kuti, 2003. 137. old; a koordináció oszlop forrása Kornai, 1993. 122-125. old.]